

EGY ISMERETLEN RÉGI SZEGEDI VÁROSKÉP

Szeged régi városképeinek, vedutáinak száma elég tekintélyes, de összefoglaló áttekintés még nincs róluk.¹ Ezúttal sem kerül sor e szép föladat elvégzésére, azonban újabb adalékul egy Oltványi Páltól² már röviden leírt és Reizner Jánostól³ is számon tartott, a valóságban azonban eddig ismeretlen ábrázolást, egy Máriacellbe küldött szegedi fogadalmi képet szeretnék bemutatni.

A kép említését szegedi kutatásaim során állandóan szem előtt tartottam. Megszerzése azonban sokféle nehézségbe ütközött, és csak akkor került sor rá, amikor Kretzenbacher Lipót gráci professzor és múzeumigazgató cikkéből⁴ arról értesültem, hogy a gráci néprajzi múzeum elhatározta a Máriacellben évszázadok óta felhalmozódott fogadalmi képeknek fényképparchivumban való megörökítését, miután e művészileg talán nem nagyértékű ábrázolásoknak mérhetetlen művelődéstörténeti és néprajzi jelentősége, dokumentáló ereje van.

Ezen a nyomon fordult kérésemre a Szegedi Egyetemi Könyvtár vezetősége a gráci néprajzi múzeumhoz, hogy a szegedi fogadalmi kép fényképmásolatát bocsássa a szegedi kutatás rendelkezésére. Kretzenbacher professzor a kérésnek nagy előzékenységgel eleget is tett: két fényképfölvételt és három színes diapozitívet volt szíves küldeni. Őt, továbbá a fényképek mesterét: Kriss-Heinrich Hubertet és mindazokat, akik szegedi és osztrák részről a kérés teljesítésén buzgólkodtak, illesse a leghálásabb köszönetet. Kretzenbacher professzor kedves kísérő levelében arról is értesít, hogy az eredeti kép tisztításra, restaurálásra szorul. Ez magyarázza, hogy a fényképfölvételek kevésbé élesek. Úgy gondolom, hogy a nagyfontosságú ábrázolás megérdemelné, ha városunk tanácsa alkalmas módon a múzeum várostörténeti osztálya számára a máriacelli képről eredeti nagyságban színes másolatot készíttetne. Az alábbiakból bizonyára meggyőzően tűnik ki a kép elsőrendű várostörténeti jelentősége.

A kép a XVIII. századi pestisjárványok szorongásokkal telt világát, nagy emberi kiszolgáltatottságát idézi föl bennünk.⁵ Az egykorú orvostudomány minden erő-

¹ A régi szegedi vedutákról Bálint Sándor: Szeged városa. Budapest, 1959. 44 és az ott idézett irodalom.

² Oltványi Pál: A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi kronikája. Szeged, 1886, 55. Egy Máriacellből küldött értesítés nyomán.

³ Reizner János: Szeged története III. Szeged, 1900, 171. Ő is másodkézből idéz. Forrása Gyarmathy János: Nagy Mária Zelli utitárs. Budapest, 1884, 22, 23. Innen tudjuk, hogy Szeged városa a kép mellett ezüst lámpát is küldött Máriacellbe, amelynek súlya 3076 gramm. Erdemes volna tudnunk, hogy megvan-e még és van-e, ill. milyen ötvösjegy van rajta.

⁴ Kretzenbacher, Leopold: Die Motivbilderaufnahme in Mariazell. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 1958, 163.

⁵ A század szegedi járványairól kiváló orvostörténeti feldolgozás Csajkás Bódog: Szeged közegészségügye a XVIII. században. Szeged, 1944.

fesztése mellett is csak korlátozni tudta a járványok öldöklő méreteit. Ezért az akkori társadalom a maga vallásos világképének szellemében az égi hatalmakhoz folyamodott segítségért: bűjtöket, különleges ünnepeket, bűcsújárásokat fogadott, templomok, kápolnák, köztéri szobrok állítására tett fogadalmat. Főllendül azoknak a szenteknek tisztelete, akiknek a néphit járványok idején különös pártfogást tulajdonított. Közép-Európában főleg Rókus, Rozália, Sebestyén örvend nagy népszerűségnek. Mindez természetesen a régi barokk városképen is érezteti a maga művészi befolyását.

E nagy járványoknak a hazai népeletre és művészetre, egykorú közgondolkodásra és orvostudományra való hatása külön tárgyalást érdemel. Itt most csak néhány szegedi vonatkozásra emlékeztetek. Így a Rókus-kápolnára, amely a köréje települt új városrésznek is névadója lett,⁶ továbbá a Palánkban emelt Rozália kápolnára, amely még a XIX. század kolerajárványainak idején is a város parasztnépének kegyhelye volt. Ősi hagyomány szerint egészen a századunk 20-as éveiben történt lebontásáig, illetőleg áttelepítéséig, Sárlos Boldogasszony ünnepén ebben a kápolnában ment végbe a járványokra emlékeztető, egykor orvosi fülként ajánlott fodormenta szentelése, amelyre a környék faluiból, továbbá tanyákról is elzarándokolt főleg az asszony nép. A pestis emlékét máig őrzi a rókusi Vasas Szent Pétör utca is. Ugyanis az 1739. évi járvány ezen a napon (augusztus 1.) szűnven meg, a város akkori jámbor népe megelőző bűjti nappal (vigilia) egybekötött fogadalmi ünneppé nyilvánította. Ezt a napot elsősorban a rókusiak, de más városrészbeliak is egészen 1914-ig bűcsúval ülték meg.

Az 1708/9. évi *gugahalál*, *mirigyhalál*, *feketehalál*, *dögvész* népies, esetleg névmágiás neveken is emlegetett pestist a néphit szerint egy csomó kenderrel egy leány hurcolta be Csongrád megyébe a török tartományokból. (Temesköz ekkor még a szultáné volt.) A hódoltság után újjászülető városnak ebben az időben még se orvosa, se patikája. A Bécsből ide küldött Ausfeld Kristóf kitűnő katonarvos jelentése a járvány lefolyását a szemtanú megbízhatóságával örökítette meg. Mindenesetre az ő tudományának és hatásos intézkedéseinek köszönhető, hogy a vésznek csak 182 szegedi áldozata volt, míg a kisebb Aradnak 3000. Mindezeket azonban itt nem részletezhetjük.⁷

Ennek a járványnak emlékezetét őrzi a szegedi népnek 1918-ig évről évre ismétlődő radnai bűcsújárása és a dolgozatunk tárgyául szolgáló fogadalmi kép, amelyet a szegedi vár népe a nagyhírű, magyaroktól is valamikor sűrűn látogatott osztrák bűcsújáráshelyre, a stájerországi Máriacell, másként Öregmáriacell falujába küldött. Ennek a képnek néprajzi, de főleg városképi tanulságairól akarunk most a megértéshez okvetlenül szükséges bevezető sorok után szólni.

A 187,5 × 150 cm méretű, vászonra festett olajkép legfölül a máriacelli kegy-szobrot ábrázolja, közvetlenül alatta e latin fölírással:

MARIAE SZEGEDIANA CIVITAS SACRAT

Magyarul:

Máriának ajánlja Szeged városa.

A felirat egyúttal a barokkra annyira jellemző kronosztikon is, azaz a kiemelt betűknek számértéke van és a felajánlás időpontját, vagyis az 1709. évet jelöli meg.

A Mária-alakot azok a szentek veszik körül, akiknek közbenjárását a fertőző járvány idején különösen foganatosnak tartották: Sebestyén, Rozália, Antal, Rókus, Fábián. A barokk hierarchikus világképének megfelelően ők közvetítik Szeged városának kérelmét Máriához, az égi királynőhöz.

⁶ Bálint Sándor: Rókus. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1957. Szeged, 1957, 165.

⁷ A járvány lefolyásának részletezése: Reizner III, 170 és Csajkás 196.

A képet német szöveg kíséri, illetőleg magyarázza; *die hungerishe vestung segedin verlobet sich mit disen bild vnd offerets in die vorbitt der allerheligsten Jungfrauen vnd Mutter gottes Maria nacher Zell vnd deren oben abgebilten H(eiligen) nemblich Fabiany vnd Sebastian, Rochus, Rosalia vnd Antony vnd noch Ferners rings herumb grassierenten Contagion beschisset Zuwerden Anno 1709.* Magyarul: A szegeci magyar vár eljegyzi magát ezzel a képpel és ama kérelemmel ajánlja föl a legszentebb Szűzanyának, a Celli Máriának és az odafestett szenteknek, névszerint Fábiónak, és Se-

bestyénnek, Rókusnak, Rozáliának, Antalnak, hogy a körülötte még pusztító járványtól a jövőben megvédessék.

Legalól látható az, ami bennünket a képen leginkább érdekel és ez a korabeli Szegedet megörökítő veduta. Biztosra vehető, hogy a képet Szegeden festették. Ennélfogva ez városunknak nagyon kevés számú, hiteles, régi ábrázolásához tartozik. Meglepően szép, sőt nagyszerű az a benyomás, amely a képről árad felénk. A várnak az 1710-es években kezdődő átalakítása során rideg katonai szempontoknak esik áldozatul mindaz, ami még itt, ezen a vedután egyszerre monumentális erővel és dekoratív szépséggel, nyilván még a magyar középkor művészi ígézetével szól hozzánk. Ebben a hagyományos, évszázadokon át lényegében még változatlan formájában örökíti meg a kép ismeretlen festője. Tudjuk, hogy a várat 1686-ban a törökök pusztító ostrom nélkül adták át. Ehhez mindjárt vegyük hozzá, hogy a török időkben, az 1552. évi ostrom után a szegedi várnak nem volt különösebb hadijelentősége. Mindezek alapján alig lehet kétséges, hogy a máriacelli ábrázolás a vár és Palánk középkori jellegéből sokat megőrzött. Állításunkat bizonyítani is tudjuk.

A képen *legenda*, vagyis számozott magyarázat is olvasható:

1. das pallanchen thor	7. das magazin
2. das vestungs thor	8. Cameral haus
3. die abgebrante Kirchen	9. Kirchein vnd Magazin in der plancken
4. die Capellen in der vestung	10. franciscaner Closter vnd Kirchen
5. die Rundel oder pulfferthurm	11. morast
6. das Zeüyhaus	12. deisflus (= Tisza folyó)

A képen a vár déli és nyugati oldala látható délnyugati nézetből. Ez a szemléletmód elég ritka. Csak néhány, nem föltétlenül hiteles: inkább a barokk illuzionizmust, mint a valóságot tükröző csatakép készült így. A szegedi várat legtöbbször a Tisza felől örökítették meg és magát a város képét mellette elhanyagolták. A celli kép különben szépen hitelesíti és kiegészíti azt a benyomást, amely egy 1698-ban a Tisza felől készült tollrajz nyomán⁸ támad bennünk. A vár szintje magasabb, mint a Palánké. Ezt a festő nyilván művészi számításból, kiemelés céljából hangsúlyozta. Feltűnő a képen a török jellegű épületek hiánya. Ezek vagy elpusztultak, vagy nem kerültek bele a képbe, mert Felsőváros felé emelkedtek. Érdekes az is, hogy az alsóvárosi templom ugyan rajta van a képen, maga Alsóváros azonban nem. Ez nyilvánvalóan a templomnak a város életében való hagyományos jelentőségét, kimagasló szakrális szerepét akarja hangsúlyozni. A képen uralkodó jellege van a déli várfalnak. Itt látható a Tiszától haladva a délkeleti bástya, majd nyugat felé a főkapu, fegyverház (Zeughaus), délnyugati bástya imponáló együttese, amely még mintha a renaissance várépítés világát is idézné. A vár nyugati kapuja sérültnek tűnik. Ezt a XVIII. század folyamán csakugyan újjá is építették.

A vár belsejében jól fölismerhető a magastornyú, gótikus Szent Erzsébet templom, amelyet a legenda leégettnek jelez ugyan, de még könnyen újjá lehetett volna építeni. Erre vall az is, hogy Nádasdy László csanádi püspök 1711-ben alkalmasnak találta székesegyház céljaira. Határozottan meglepő a tőle délre álló templomtorony barokk jellege, hiszen a barokk stílusban való építkezés Szegeden tudunkkal csak az 1720-as évek táján indult meg. A gótika utóéletét városunkban a török hódoltság egészen a XVIII. századig fenntartotta. A kis templomot, amely pontos keletelése miatt is való-

⁸ Szeged városa 45, 26. kcp.

színűleg a hódoltság idején bevándorló szerbeké volt, nyilván török épületből alakították ki.⁹

A Palánk eredeti jellegét a veduta jól tükrözi. A *palánk*, vagyis a védelműl szolgáló vízi és földsánc, rajta a sűrű egymásutánban levert fanyársakkal jól látható. Két helyen, a mai Oroszlán és Somogyi utca táján csillagszerűen kiöblösödik. *Jól kivehető a Dömötör templom karcsú, nyolcszögletes tornya, amely az ábrázolás szerint ekkor még hat emeletből áll. Ebből napjainkra csak három maradt meg. Bizonyosra vehető, hogy a többit a templom barokk átépítése idején bontották le, hogy arányba hozzák az új homlokzattal. Lehetséges, hogy a török időkben minaret tornyául is szolgált.* A templomtól Alsóváros felé mintha utcasort lehetne látni, amely a sáncig húzódik. Itt az átjáró, vagyis a déli kapu emeletes, bástyaszerű, megerősített építmény. A XVIII. században kolostorkapu néven emlegetik. Nagyjából a mai Gellért kapu táján állott. A házak alaprajza és homlokzata emlékeztet a máig megmaradt Oskola utcai török házra. Emeletesek is föltűnnek közöttük.

Mint mondtuk, képünk nyomán az alsóvárosi templom nehezen tanulmányozható. A kép a nyugati nézetet örökítette meg, tehát az előtérben a két egymásra merőleges, jól elkülöníthető kolostori szárny látszik. Az északi rész nyilván a mai sekrestyével azonos. A nyugati, emeletes rész mögött a háttérben a templom nyugati oldalfala emelkedik ki. Az együttesről egy 1713-ból fennmaradt rajz¹⁰ is tájékoztat bennünket, és megerősíti a celli kép hitelességét.

Hangsúlyozzuk, hogy csak a közlés, az ismertetés volt a célunk, a celli városképet nem vetettük össze a többi egykorú, vagy közel egykorú szegedi ábrázolással. Ehhez a vizsgálathoz szükségünk volna a celli eredetiről készült minél több részletfölvételre. Így a palánki házakról és az alsóvárosi templomról pillanatnyilag nem tudunk határozottabb jellemzést adni.

Nyilván ennyiből is kitűnik a máriacelli fogadalmi képnek különös szegedi jelentősége: Szeged két városképi korszakának arról a néhány évtizedéről tanúskodik, amely a középkor és török hódoltság, illetőleg a barokk megújhódás között eltelt.

Bálint Sándor

EIN UNBEKANNTES ALTES STADTBILD VON SZEGED

Die Stadt Szeged hat während der Pestepidemie von 1709 dem Gnadenort Mariazell in Österreich ein Votivbild angeboten. Unterhalb dieses Ölgemäldes ist das gleichzeitige Stadtbild von Szeged zu sehen, und dieses wird vom Verfasser in seiner Arbeit analysiert.

⁹ Tudjuk, hogy az első szegedi szerb templom bent volt a várban, ezt azonban 1715-ben a várparancsnokság lebontatta. Szeged városa 74.

¹⁰ A rajtot közli Szeged városa 64.